

NEUROFIZIOLOŠKE OSNOVE TRANSPERSONALNOG ISKUSTVA

Stevan P. Petrović

Gospodar Jovanova 49, Beograd

Rezime. Čovek od vjkada povremeno zapada u stanja izmenjene svesti, bilo da ona predominantno imaju obeležja religijskog, ekstatičkog, mističkog ili kognitivnog doživljaja. Neki ovakva stanja nazivaju "prosvetljenjem", "proširenjem duhovnog horizonta", "dubokim uviđom" u tajnu života, "vrhunskim doživljajem" (*Peak experince* - A. Maslov) itd. U svim ovim slučajevima dolazi do privremenog napuštanja prostora konvencionalne svesti, tradicionalnih stereotipova i naučenih obrazaca ponašanja, prilagođenih vremenu i prostoru (*socio-kulturni milje*) u kome jedinka živi. No, kako su ova iskustva bila dominantno duševna i duhovna, najčešće su objašnjavana kao fenomen *sui generis*, gde je udeo telesnog zanemarljiv. Međutim, najnovija saznanja iz neurofiziologije i psihofarmakologije ukazuju da je osnov svakog stanja izmenjene svesti, bez obzira kako se on zvao, *de facto* poremećaj na nivou nervne ćelije. U ovom radu, izložićemo između ostalog, i stav ruskih naučnika, prema kojima svakom transpersonalnom iskustvu prethodi endorfinski "arousal". Na temelju ovih najnovijih otkrića, kvalitet transpersonalnog doživljaja ne može biti obezvređen, ali zato može biti objašnjeno njegovo poreklo.

Transpersonalna iskustva pretstavljaju relativno novi koncept u psihologiji, u tolikoj meri nov i neobičan da običnog čoveka pre podseća na vešt pokušaj nekog inteligentnog i visokoobrazovanog pisca *science fiction* literature, negoli na autentičan doživljaj neke nove realnosti koja transcendiru uobičajene granice svakodnevnog iskustva. Osnovna karakteristika *transpersonalnog iskustva* je transcendencija svih onih normativnih kategorija koje ograničavaju psihičko, duhovno i fizičko bitisanje čoveka u svetu saglasne realnosti. Ovaj viši oblik svesti koji se još naziva i *kosmička svest* ili *ultraconsciousness* može se javiti krajnje neočekivano, iznenada, u vidu bleska ili očekivano, u toku ulaganja disciplinovanih mentalnih napora kao što su meditacija, gladovanje ili dugotrajni post, senzorna deprivacija (smanjenje ili blokada informativnog input-a) itd. Vrhunac povišene svesnosti je genuina metamorfoza svesti koju su kroz vekove spontano doživljavali mudraci, proroci, harizmatičke vođe naroda i brojni genijalni ljudi iz sveta nauke i umetnosti. Religijsko i mističko iskustvo pretstavlja, van svake sumnje, najinteresantniju i najizazovnijiu kategoriju svih transpersonalnih iskustava, utoliko pre što ovakva iskustva izazvana nekim psihotropnim supstancama, koje su otkrivene u ovom veku, neverovatno su slična ako ne i identična sa opisima svetih spisa velikih svetskih religija, što ukazuje na njihovo arhetipsko poreklo iz zajedničkog depoa nesvesnog, zabeleženog i stokiranog u

genetskom kodu u vidu engrama. Od ostalih oblika više svesnosti posebno mesto zauzima tzv. *peak experience* (vrhunski doživljaj), koji nastaje spontano, ničim izazvan (bar ne svesnim razlozima), traje izvesno vreme i iznenada prestaje. Pod njim Maslov [1] podrazumeva iznenada nastalo, intenzivno i prolazno lično iskustvo u toku kojeg osoba gubi osećanje neposrednog identiteta i ima doživljaj veličine, strahopoštovanja i ekstaze. Na taj način, pojam vrhunskog doživljaja podrazumeva jednu vrstu posebno intenzivnog ličnog iskustva koje karakteriše gubitak *jastva* ili njegovo prevazilaženje, na primer usredsređenost na određeni problem, intenzivna koncentracija, jak čulni doživljaj ili snažno uživanje u muzici ili slikarstvu, koje donosi zaborav. Ovom doživljaju je veoma sličan tzv. *visoki plato* (a high plateau) [1], koji je za razliku od prethodnog, u kome je prisutan visoki emotivni naboj, u svojoj suštini kognitivan. Osoba postaje svesna sveta realnosti, ona se uključuje u simbole, mitove, poeziju, transcendenciju, čuda, neverovatno, dakle u sve što je deo sveta u kojem obitavamo ali što nismo u stanju da doživimo kao svakodnevno iskustvo zbog naših nesavršenih čula. Naša realnost je, ustvari, saglasna realnost, ali je to očigledno samo jedan mali deo sveukupnih zbivanja oko nas, čijeg bogatstva postajemo svesni samo povremeno, u stanjima izmenjene svesti. Za "plato doživljaj" tipično je osećanje o svemu što se doživljava, bez obzira dali se radi o doživljaju novog ili nečeg što već imamo u iskustvu. Osoba se oseća sposobnom da vidi svet kao čudesan i u novom značenju, svet koji više nije sveden samo na konkretne činjenice, neredukovan na očigledno ponašanje, neograničen samo na "ovde i sada". Drugi aspekt "plato doživljaja", kao specifičnog vida transpersonalnog iskustva, je suočavanje sa smrću i prolaznošću života. Iskustvo da je smrt neminovna i logična posledica procesa življenja ali da može nastupiti i prevremeno, život čini mnogo dragocenijim, uverljivijim i daleko prisutnijim u svakom trenutku. Ovakvo suočavanje sa problemom života i smrti čini da se život mnogo više ceni i da se više vezujemo za njega.

Iako koncept vrhunskog doživljaja i plato doživljaja potiče od Maslova i uglavnom se u psihologiji vezuje za njegovo ime, autor i sam ističe da postoje brojne paralele između ovog doživljaja i onog što Džems [2] i ostali nazivaju mističkim pa čak i religijskim doživljajem: "Oba iskustva karakterišu ista osećanja da se bezgranični vidici otvaraju pred očima, osećanje da se u isti mah postaje i moćniji i bespomoćniji, osećanje velike ekstaze, doživljaj čudesnosti zbivanja i strahopoštovanja pred Uzvišenim, ubeđenje da se desilo nešto izuzetno važno i dragoceno, što u izvesnoj meri može da preobražava i osnažuje ličnost čak i u svakodnevnom životu" [1]. Mada vrhunski i mistički doživljaj mogu imati identične sadržaje, oni se u jednoj bitnoj tački ipak razlikuju - dok je mistički doživljaj tradicionalno povezan sa religijskim i onostranim iskustvima, vrhunski doživljaj se dešava pod prirodnim okolnostima i u potpunosti je u nadležnosti nauke.

Ipak, svi uzroci koji dovode do ovih stanja nisu još uvek poznati u celosti, mada najnovija dostignuća savremene nauke pružaju brojne razloge za pretpostavku da bi njihova osnova mogla da leži u iznenada izmenjenom metabolizmu ćelija centralnog nervnog sistema, sa posledičnim funkcionisanjem neurona na nekom drugom energetskom nivou. Početak izmene stanja svesti, pod promenjenim okolnostima na nivou

uobičajene neuronske aktivnosti, može početi odmah u svojoj punoj snazi i obimu ili pak u vidu mnogih "formes frustes" širokog spektra viših oblika svesti, koji posebno variraju u učestalosti, intenzitetu i trajanju kod različitih osoba pa čak i kod istih osoba u različito vreme.

Sve do pojave otkrića psihedeličnih droga i različitih aktivnih neuropeptida (endorfin i enkefalin, na primer), proučavanje transpersonalnih epizoda - koje mi obično nazivamo religijskim, vizionarskim, kosmičkim ili mističkim doživljajem - dugo je odlagano od strane pretstavnika zvanične nauke zbog njihove veze sa religijom. Svako njihovo povezivanje sa religijom kao da bi išlo nauštrb ozbiljne naučne misli, s jedne strane, a sa druge strane kao da bi pokušaj naučnog definisanja religijskog iskustva demistifikovao i obezvređio religijski doživljaj. Ovde se, naravno, može postaviti dosta pitanja u pogledu odnosa nauke i religije, budući da je teško pretpostaviti da se mogu naći odgovori koji bi zadovoljili obe strane. Pretpostavimo da se, recimo, jednog dana religijski doživljaj redefiniše kao disinhronija retikularne formacije mozga, što se u eksperimentima već sada može više nego naslutiti. Opravdano se može postaviti pitanje dali će ovakvo saznanje umanjiti značaj religijskog transpersonalnog iskustva za pojedinca ili društvo? Ili, šta ako se potvrde neka zapažanja u eksperimentalnim uslovima da električna stimulacija diskretnih areala hipotalamusa može da izazove doživljaj sličan mističkom? Zahvaljujući otkriću psihoaktivnih supstanci i aktivnih neuropeptida, možemo ići i dalje u ovakvim razmišljanjima. Za Spinozu kao i za prirodne mistike, Bog i Priroda su zamenljivi termini. Od Spinozinog vremena, međutim, nauka je toliko uznapredovala, tako da Liri [3] može otvorenije da govori o "Bogu ili evoluciji", ili, još preciznije, on može da kaže "Bog je DNK kod", jer DNK, onako kako je biohemičari opisuju, obuhvata sve atribute koje mi pripisujemo Bogu: "Univerzalna svepožimajuća snaga, stalno promenljiva inteligencija daleko više od ljudske duše koja se kontinuirano manifestuje u raznim oblicima". U suštini to je zapravo ono što je "genetski kod učinio za dve milijarde godina", ili "jezik Boga je DNK kod Jezik Boga je atom, Jezik Boga je u suštini izvanredan, pažljivo uvežban dijalog planeta i galaksije. Bog je reč za mnoge procese za koje čovek nije uspeo da nađe bolji izraz a nikako Bog u starozavetnom značenju, hebrejski Jahve ili muslimanski Alah" [4].

Prilikom lečenja opiomana putem metode blokiranja opioidnih receptora u mozgu, neposredno po ubrizgavanju u organizam jednog novootkrivenog aktivnog neuropeptida iz porodice endorfina i enkefalina, uočeno je kod preko devedeset procenata lečenih da ovi iznenada iz stanja budne svesti zapadaju kratkotrajno u jedno neobično stanje izmenjene svesnosti, koje spolja posmatrano liči na stanje transa. Osoba je u ovom stanju telesno bez pokreta, nekomunikativna, ne reaguje na bilo kakve draži iz spoljne sredine ali to ipak nije koma, odnosno stanje najdublje besvesti. EEG zapis neodoljivo asocira po svojoj morfologiji na stanje sna ili tzv. *intermedijarno stanje* (twilight state). Po buđenju, osoba saopštava da je doživela iskustvo koje ima sve karakteristike vrhunskog doživljaja, kognitivnog raša, kao i brojna svojstva mističkog i religijskog doživljaja. Na osnovu ovih svojih iskustava na preko četiri stotine pacijenata, ruski psihijatar Zobin tvrdi da postoje osnovane

pretpostavke da tzv. *viša stanja svesti* ili *transpersonalna iskustva* definitivno imaju svoju neurofiziološku osnovu. Dalje, isti autor tvrdi da svakom spontanom iskustvu više svesnosti prethodi tzv. *endorfinski arousal*, iz do sada još nedovoljno poznatih razloga, no na koji se ponekad može i voljno uticati u toku stanja meditacije ili od strane jogina - ekstatičara. Kako je endorfin materija endogenog porekla, dakle stvara ga organizam čoveka, on uvek u povišenim vrednostima u odnosu na uobičajene izaziva autentično stanje povišene svesnosti, a osim toga, njegova nagla produkcija u većoj meri od strane organizma uvek je u vezi sa nekom esencijalnom potrebom ličnosti i izuzetno retko može izazvati neprijatno iskustvo, a zaključci izvedeni iz takvog iskustva mogu biti od posebnog značaja za dalja opredeljenja i odluke ličnosti u odnosu na budući život. Ovakvo iskustvo može biti prevashodno religijskog karaktera, vizionarsko ili kognitivno.

U zaključku, mogli bi smo da se složimo da bez obzira na vid transpersonalnog iskustva, odnosno *stanja izmenjene svesti*, ne možemo pobeći od činjenice da svakom ovakvom iskustvu prethodi neko vanredno zbivanje na nivou neuronske aktivnosti mozga, gde somatsko prethodi psihološkom a psihološko, potom, putem povratne sprege (feed back) utiče na somatsko. U ovoj kompleksnoj međuigri - telesno, duševno i duhovno su u stalnom dinamičkom uzročno-posledičnom odnosu. No, iako neki smatraju da religijski ili vizionarski doživljaji svetaca mogu biti devalvirani ako se svedu na puku fiziologiju i hemijska zbivanja, oni delimično mogu biti u pravu ako se transpersonalna iskustva strogo redukcionistički tumače. Međutim, lepota, dubina i značaj transpersonalnog doživljaja za jedinku daleko prevazilazi potrebu da u svakom trenutku budemo svesni njegove fiziološke osnove. Ali, moramo priznati, i nauka ne može prenebregnuti svoju ulogu u tumačenju duševnih zbivanja, zarad ljubomornog čuvanja tajne čovekovog postanka i smisla njegovog bitisanja.

LITERATURA

- [1] A.Maslow, *Toward a Psychology of Being* (Van Nastrand, Princeton, 1962).
- [2] W.James, *The Varieties of Religious Experience* (Longmans, New York, 1935).
- [3] T.Leary, R.Metzner, and R.Alpert, *Psychedelic Experience* (New York University Books, New York, 1964).
- [4] S.Petrović, *Stanja izmenjene svesti* (Dečje novine, Gornji Milanovac, 1990).